

UN MANUSCRIS DE ISTORIA ȘTIINȚEI ȘI TEHNICII ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE (1835)

Constantin IUGULESCU și George-Dan MOGOȘANU
mogosanu@umfcv.ro

Abstract. It seems that in the Library of the Romanian Academy we still find unexplored manuscripts. One of these, from 1835, has been elaborate in Braila under the form of a project for a future article, unpublished yet. The manuscript entitled “Notes on the meteoric stones and artesian wells”, handwritten in Romanian with Cyrillic letters, is very interesting and even important because of the promotion of some scientific and technical ideas, maybe for the first time in Wallachia. This manuscript is a reference document for the author’s thinking, the much known doctor, pharmacist and man of science Constantin C. Hepites (1804–1890), a great personality of the Romanian pharmacy in XIXth century.

Se pare că în Biblioteca Academiei Române se mai găsesc manuscrise încă necercetate. Unul dintre acestea este datat din anul 1835, la începutul culturii românești moderne și redactat la Brăila sub formă de proiect pentru un articol, cu scopul de a fi cunoscut în toată Țara Românească.

Manuscrisul este foarte interesant și chiar important, pentru că promovează, poate pentru prima dată în țară, unele noțiuni științifice și tehnice noi la acea vreme. Acest manuscris poartă următorul titlu: „*Însemnări asupra pietrelor meteorice și asupra puțurilor artesiene*”. Are cota 2859 și este redactat în limba română, dar cu caractere chirilice.

Autorul este Constantin C. Hepites, cunoscut ca o mare personalitate a farmaciei românești din secolul al XIX-lea. De-a lungul timpului a circulat ipoteza că Hepites ar fi fost de origine elenă și nu română.

Deși nu are importanță descendența sa, nici un autor întâlnit până în prezent nu susține originea sa greacă, aceasta nefiind însă exclusă, ci se presupune că este foarte depărtată. Manuscrisul în cauză confirmă cu tările apartenența sa românească, Hepites manifestând pe alocuri sentimente patriotice, de sincer atașament față de români.

Constantin C. Hepites (1804-1890)

Constantin C. Hepites a fost medic și farmacist, lucru care se observă chiar din pagina întâi a manuscrisului unde, în continuarea titlului lucrării și la oarecare distanță mai jos este trecută informația: „*Împlinitor (al) datorilor de doctor la carantina și județul Brăilei, farmacien, naturo-chimist, jurat și încercat de Facultatea medicinală la Universitetul Vienei, în Austria și de la Universitetul Harcovec, în Rusia. Brăila, 1835*” [1].

Hepites menționa titlurile sale, care semnificaau depunerea jurământului („jurat”) și examinarea („încercat”) la două universități străine, deoarece în vremea aceea, în Țara Românească și Moldova nu existau școli de medicină sau universități. Hepites a exercitat mai mult profesia de farmacist (spiter cu diplomă), deținând timp de aproape o jumătate de secol o farmacie în Brăila.

Încă din fila a treia, filă de început, sunt înscrise date cu privire la titlul și autorul manuscrisului [2].

Informațiile continuă cu o tablă de materii: „*Tablă de cele ce se cuprind într-acesta*”. Iată și cuprinsul, care nu are paginație:

„Despărțirea I

- Precuvântare;
- Aerolituri sau pietre meteorice;
- Zăpada roșie de la Besen-Bai;
- Ploaia roșie de la Brăila”. (Hepites nu a dezvoltat ultimele două subiecte) [3].

Fila următoare are titlul:

„Aerolituri sau Pietre meteorice

Despărțirea I

- însemnare pentru tipoceraf (tipograf - n.n.)

Literatura sau numirile a unor jurnale scrise în limbi străine ca să se tipărească, tot asemenea, pentru o mai bună înțelegere și cuvintele înscrise cu semnul / – /” [4].

Să nu ne mire repetarea unor titluri ale manuscrisului, deoarece acestea sunt făcute cu intervenția autorului.

Pe fila 4 verso, textul complet este următorul:

„Despărțirea II^a

Puturile artezice sau puțuri dobândite prin sfredel.

Lucrarea puțurilor.

Teoria puțurilor „artezice” cu observații geologice și fizicale (sic !) (fizice, n.n.) asupra așezământurilor de apă ce se află în pământ, atingătoare la puțurile artezice. Observații asupra pricina (cauzei, n.n.) cum izvorăște apa din puțurile artezice” [5].

Pe fila următoare, titlul este:

,„Precuvântare

Titlul acestei cărți în destul arată ce este scoposul meu (sic !). Cu toate acestea nu socotesc de prisos a mai adăuga vreo câteva cuvinte drept pregătire la foile următoare către domnii cititori.

Domnilor

Această mică compilație (pe) care o pui înaintea domniilor voastre îmi dă oarecare pricina ca să arăt căt doresc a se împărtăși cei mai mulți iubitori de învățătură dintr-acest Printipat, cu asemenea Știință, luând în băgare de seamă (attenție - n.n.) și neconitenitele întrebări ce mi se făceau de unii iubitori de adevărata și folositoarea știință, în pricina acestor două obiecturi ce cu totul sunt neasemănătoare, pentru care sfârșit m am silit să adun toate înștiințările (cunoștințele, n.n.) căt mi a stat în puțină potrivit cu înaintările științei d'acum ce s'atinge de înțelegerea unor cuvinte.

Sănt cu tot un gând cu d. Eliad (este vorba de scriitorul Eliade Rădulescu, cunoscut prin lucrările sale de ortografiere a limbii române, n.n.) dă în destulă înțelegere pentru asemenea întâmplare, în prefața gramaticii de poezie la „Curierul Românesc” partea II^a.

De aceea, este de prisos a mai lungi vorba, în pricina aceea, ci mai bine să aruncăm o clipă de ochiu asupra întocmirilor și făptuirilor Dumnezești (naturale, n.n.) folositoare pentru toți care vor cunoaște și natura mai d'aproape.

Noi dovedim totdeauna neștiință și neputință noastră la întâmplările deosebite când luăm în băgare se seamă drumurile prevederii Dumnezești (fenomenele naturale, n.n.)

Noi vedem în toate zilele numeroase întâmplări în curserea firească a lucrurilor, care cu tot dinadinsul meritează a se lua în seamă, mirându-se dânsese: zămislirea copilului în pântecele mamei sale, este o mirare atât de mare a atotputernicie și înțelepciunii dumnezești, căt și clădirea omului din pulberea pământului.

Primirea vieții noastre observând felurimile de pricini și efecturi (cauze și efecte, probă a gândirii cauzale, științifice, a lui Hepites, n.n.) ce trebuie ca să se adune la desăvârșirea ei, este un lucru atât plin de mirare căt și învierea din moarte” [6].

În continuare, unele pasaje din „Precuvântare”, cuprinse în paginile 6–10, nu au nici o legătură cu textul științific precizat în titlurile

manuscrisului, dar reprezintă sfaturi sau povește pentru cititori sau cugetări ale autorului, care acum găsește prilejul să le publice.

Totodată, reprezintă și dovezi cu privire la frumusețea limbajului științific de epocă (1835), care ne arată că și atunci limba română era bogată, capabilă să exprime o gândire științifică:

„De unde vine dar, că noi, toate lucrurile vătămătoare la efecturile naturii atât de lesne le luăm în băgare de seamă, dar încă le căutăm cu tot dinadinsul și pe lângă aceștea (acestea, n.n.) cele mai învederate folosuri, le trecem cu vederea și aşa lesne le uităm ?

O mică supărare, o pagubă nesimțitoare să și le pricinuiască de către al său prieten sau făcător de bine, ține adeseori cele mai mari faceri de bine care le vor fi primit (text neclar în original, n.n.).

Nemulțumirea și fudulia lor însă face pe dânsii ca să ia această de o prea mică bagatelă și aceea de o prea mare pricina (cauză, n.n.).

O ! Ce bine ar fi să fim în judecătile noastre asupra drumurilor dumnezeești mai cu luare de seamă ! când chiar în concepția pricinilor și eforturilor (în) ale naturii”.

Deși invocă „drumurile dumnezeești”, care după părerea noastră înseamnă, la Hepites, schimbările din natură – „pricini și efecturi” (cauze și efecte, n.n.) – încă din tinerețe, atunci avea 31 de ani, acesta gândeau științific, cauzal.

Hepites își formase concepția filosofică despre rațiune la universitățile la care studiase, dar mai ales la Viena. Acest principiu, deși nu era nou, s-a generalizat în gândirea oamenilor din secolele al XIX-lea și al XX-lea și l-a determinat pe Hepites să scrie precuvântarea ca o introducere pentru cititori, pentru ca aceștia să judece rațional și să înțeleagă mai bine cauzele fenomenelor naturale.

Trecând peste un pasaj mai puțin important, redăm un alt extras din „Precuvântare”, în care Hepites este „tăios și greșit, dar din fericire umil”: „Nu fi ticălos să nădăjduiești o viață îndelungată tocmai în anii bărbătiei cei mai puternici, de la 40 până la vreo 75 de ani: este secerișul morții cu totul însemnat, mare. Tocmai atunci când cineva bine știe ce va să zică viață, când cinevaș a făcut cele mai bune întocmiri ca să trăiască mulțumit, tocmai atunci năvălește moartea, adeseori când născocim planuri ca să petrecem o viață îndelungată și fericită” (pag. 6, verso) [7].

Dacă Hepites avea dreptate și altfel nu poate fi înțeleasă această afirmație a sa, atunci înseamnă că vârsta medie și speranța de viață a bărbăților din acele vremuri era mult redusă.

Iată și un pasaj care denotă dragostea sa de țară: „Veniți dar cu toții să ne facem înțelepți, să arătăm dragoste către Dumnezeu și către patrie, supunere stăpânitorului supt a căruia oblăduire ne aflăm și să căutăm odihna noastră (liniștea sufletească, n.n.) în avuții statornice și veșnice. Pentru ca să fie cineva apărat de frica tremurătoare a trăsnetului, a fulgerului, a tunetului și a altor întâmplări (fenomene ale naturii, n.n.) nu este alt mijloc mai bun decât să părăsim toate cele care poate (sic !) să ne tulbere conștiința noastră fiindcă conștiința cea rea arată multor oameni unele puteri ale naturii prea sperioase. Cel drept este cu curaj și odihnit (liniștit, n.n.) și nu are grijă de mână Domnului, la judecată. În această lume sunt mai multe bune decât rele întâmplări” [7].

După câteva rânduri, Hepites redactează un text care amintește de „binele suveran” al lui Kant. Este posibil ca la Viena să-l fi studiat pe Kant și să-și fi însușit unul din imperativele filosofiei lui:

„Fii tu pentru ai tăi concetăteni a ceea ce este soarele pentru toată lumea, precum el, în toate zilele hrănește pământul nostru cu bună plăcere, precum el răsare asupra mulțumitorului și nemulțumitorului, precum el luminează vaduri și munți, aşa făcătoare de bine, aşa dulce să fie viața ta pentru conviețuirile tale.

Înoiește gândurile tale făcătoare de bine, în toate zilele, fără a aștepta vreo răspălatire și silește-te aşa să trăiești ca să te binecuvânteze lumea” [8].

Iar mai departe:

„Moartea aceasta ne silește de multe ori să zicem că suntem creațuri trecătoare pe acest pământ.

Plantele se usucă și florile cad. Așa se veștejesc și trandafirii obrajilor, întocmai ca și florile din grădină și moartea nu lasă semne înapoi” [9].

Către sfârșitul „Precuvântării”, îndemnul său este mai clar, direct: „Veniți dar cu toții să ne facem înțelepți” [9].

Am comentat această precuvântare, de obicei scurtă în zilele noastre, pentru că pe de o parte aduce ceva deosebit de ceea ce se știe cu privire la gândirea lui C. C. Hepites ca om de știință, iar pe de altă parte pentru că ne dezvăluie scopul și intențiile sale care l-au îndemnat să scrie acest proiect de articol.

Scopul principal, după cum reiese din prefață, nu era numai să îmbogățească cunoștințele oamenilor, ci mai ales să-i facă mai „înțelepți”, adică să gândească în mod cauzal, științific. De asemenea, Hepites a urmărit alungarea fricii oamenilor de fenomenele naturale, în fața căroracestia nu aveau și nu au nici o putere.

Finalul „Precuvântării” este redat în „Anexa I” a manuscrisului, după cum urmează:

„Ar trebui (ca) cineva să se depărteze de toate temeiurile încredințării, când va voi să se îndoiască. Sufletul are putere a forma presimțiri.

Adevărat pentru aceea, n'a ajuns cineva mai departe de cunoașterea naturii dacă se îndoiește la un lucru, fiind de mirare, neputând a-l descoperi mai cu deslușirea până unde dorește sufletul nostru, precum ne dă un exemplu objectul pietrilor meteorice și altele.

Chiar și teoria puțurilor era mai până deunăzi în ceartă. Însă și prin sfredelatul pământului s-au mai îmbogățit mineralogia și geologia. Negreșit dar este ascunsă în sufletul nostru o putere prevezitoare și istoria oamenilor este plină de netăgăduite exempluri. De aceea, cu dreptate poate cineva observația naturii ca să o numească cea mai bună școală a sufletelor.

Dominilor,

dorind pe de o parte ca să nu fie zadarnică această precuvântare și pe de altă parte (să) mă rog de domnia voastră ca să treceți greșalele (sic !) cu vederea pentru că mă aflu și depărtat de tipografie.

În sfârșit, binevoirea și blânda judecată a domniilor voastre îmi va da curaj ca, din vreme în vreme, să mai dau lumină asemenea înștiințări atingătoare de alte objecturi naturalice.

ss) K. Epites, Brăila” [10].

După această introducere, Hepites trece la descrierea și explicația căderii „aeroliturilor”, apoi înregistrează cronologic căderile de meteoriți („a pietrilor meteorice”) într-un catalog foarte interesant și poate unic printre lucrările științifice tipărite până acum în limba română.

În „Secția I” a catalogului, „Subdespărțirea A”, înainte de Christos, sunt înscrise 21 de căderi de meteoriți, în anii: 1478, 1451, 1200, 1168 etc., precizând și sursele bibliografice de unde au fost preluate [11].

„Secția II^a” înregistrează, tot înaintea erei noastre, 149 de căderi de meteoriți și zonele unde au avut loc acestea. De asemenea, aici sunt redate anul și sursele bibliografice consultate.

Iată două exemple:

Plinius a semnalat, în lucrarea „Libra II”, cap. 57, scrisă în anul 90 sau 89, o cădere de meteoriți, fără a indica însă localitatea și data exactă a evenimentului [11].

În 343 a.Chr. la Roma a căzut „o ploaie de pietre”, descrisă de Iulius Obsequens [11].

În „Subdespărțirea B” sunt cuprinse câteva căderi de meteoriți ale căror date nu au putut fi stabilite [12].

Secția II^a cuprinde și căderi de meteoriți înregistrate în era noastră [12]. Astfel, redăm un singur exemplu:

În anul 452 p. Chr., „trei pietre mari” au căzut în Tracia, eveniment preluat de doi autori diferiți, unul fiind Adcenus Marcelini, în lucrarea sa „Chronicum” (pag. 29). Și tot acesta amintește de pietrele căzute pe un munte din Liban și peninsula Sinai.

Trecând peste numeroase alte exemple, aflăm că în anul 822 a căzut o ploaie de meteoriți în Saxonia [12].

Șirul sau lista căderilor de pietre mari și mici este încheiat de un eveniment recent pentru Hepites, o cădere la Biston (?), în Britania, cu 12 ani înainte de redactarea manuscrisului [13].

Urmează „Secția I – Bolovani”, din care cităm un singur exemplu cuprins în lista lui Hepites: un bolovan, despre care tătarii spuneau că a căzut din cer, a fost găsit de călătorul Pallas, în Siberia, în timpul unui voiaj [14].

La „Secția II^a”, la punctul 1, se menționează că într-o „piatră căzută singură” s-au găsit la analiză romboedri și octaedri care conțineau nichel [13].

În această secție, Hepites menționează opt căderi de bolovani, în Brazilia, Boemia, Ungaria și alte țări. Cu analiza unora dintre ei s-a ocupat chimistul Gilbert [15]. În compoziția chimică a unui grup de patru bolovani de la Aahen, ai căror ani de cădere nu se cunosc, s-a descoperit arsen („arseniu”). Un bolovan, căzut la Brianza, în vecinătatea orașului Milano, a fost, de asemenea, analizat de Gilbert [15, 16].

Hepites afirmă că nichelul și cromul, după cum s-a dovedit și prin analizele ulterioare, cu metode moderne, au fost totdeauna „unite” cu fierul (adică întâlnite sub formă de minereuri asociate, n.n.). Aici se încheie subiectul despre „pietrele meteorice”.

De la fila 26, Hepites începe redactarea celui de-al doilea subiect: „despre puțurile artezice sau puțuri dobândite prin sfredel”. Titlul complet este următorul: „Observații sau băgări de seamă asupra pricinelor (cauzei, n.n.) cum izvorăște apa din puțurile artezice”.

Subiectul este dezvoltat pe 15 pagini, începând cu fila 26 și terminând cu fila 41 verso. Notiunile descrise fiind cunoscute de noi, nu insistăm asupra lor.

La manuscrisul despre „pietrele meteorice și fântânele artezice”, care se întinde până la fila 41, Hepites a adăugat un alt manuscris, neluat în seamă de bibliotecarii Academiei Române și nomenționat în titlu sau în catalog, care este intitulat:

„Predări

asupra jupuirii, umpluturii și conservării păsărilor și mamalilor (mamiferelor, n.n.) și întrebuiște... alcătuită după arătările d (lui) Ioan Gerhard Brassart, pentru înmulțirea colecțiilor la Muzeul Național din București, de

Constantin Hepites

împlinitor datoriilor de doctor la Carantina din Brăila, farmacien încercat și jurat de la două împărații, de la Universitetul Vienei, în Austria și de la Universitetul Harcoviei, în Rusia.

Brăila” [17].

Acest din urmă manuscris nu face obiectul recomandărilor cuprinse în „Precuvântare”, ci se termină la fila 65, fără concluzii sau încheiere. În ceea ce îl privește vom reveni cu un alt studiu.

Astfel, după o analiză atentă, se constată că întreg manuscrisul are 65 de file. În urma studiului nostru, recomandăm ca această contribuție a lui Hepites să fie menționată în viitorul tratat de istoria științei în România.

În concluzie, manuscrisul cu profil de istoria științei și tehnicii, al medicului și farmacistului Constantin C. Hepites (1804–1890) este un document de referință pentru deceniul patru din secolul al XIX-lea și totodată o mărturie a gândirii unui om de știință, care va deveni ulterior o mare personalitate a farmaciei românești.

După redactarea manuscrisului, Hepites a mai trăit o jumătate de veac și a adus o contribuție importantă la Școala lui Davila, ca profesor, autor al primei farmacopei române, apoi ca primar al orașului Brăila și farmacist care a participat și contribuit cu succes la ameliorarea stării de sănătate a bolnavilor brăileni.

Manuscrisul întregește cunoștințele pe care le deținem până în prezent, pe de o parte cu privire la gândirea cauzală și științifică a lui Hepites, iar pe de altă parte la acțiunile sale dezinteresate, în scopul răspândirii științei.

Bibliografie

- [1]. Hepites C. C., *Însemnare asupra pietrilor meteorice și asupra puțurilor artesiene*, mss 65 file, Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise, cota 2859/1835.
- [2]. *ibidem*, fila 3.
- [3]. *ibidem*, fila 3 verso.
- [4]. *ibidem*, fila 4.
- [5]. *ibidem*, fila 4 verso.
- [6]. *ibidem*, fila 5 și 5 verso.

-
- [7]. *ibidem*, filele 6 și 8.
 - [8]. *ibidem*, fila 8 verso.
 - [9]. *ibidem*, fila 9.
 - [10]. *ibidem*, fila 9 verso.
 - [11]. *ibidem*, fila 13.
 - [12]. *ibidem*, fila 14.
 - [13]. *ibidem*, fila 23 verso.
 - [14]. Pallas, *Voyage*, tome 4, Paris, 1799.
 - [15]. Hepites C. C., *op. cit.*, fila 24.
 - [16]. Gilbert B. M., tome I, p. 275.
 - [17]. Hepites C. C., *op. cit.*, fila 45.